پژوهشنامهٔ قرآن و حدیث

Pazhouhesh Name-ye Quran Va Hadith

شمارهٔ ۳۳، پاییز و زمستان ۱۴۰۲
صص ۱۸۳-۲۰۳ (مقاله پژوهشی)

No. 33, Autumn & Winter 2023/2024

ضوابط حاکم بر ارتباطات بصری با توجه به آیه ۳۰ سوره نور

زهرا طاهری‌پور[۱]

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۸/۲۷ـ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۹/۲۵)

چکیده

در فرایند ارتباطات، ارتباط غیرکلامی نقش و اعتبار ویژه دارد. امروزه جایگاه این نوع از ارتباطات بیش از گذشته مورد توجه و تدقیق اندیشمندان قرار گرفته است. در میان انواع ارتباطات غیرکلامی، چشم‌ها بیش از سایر بخش‌های چهره در نقل و انتقال مفاهیم دارای اهمیت هستند. فهم و شناخت نظر دین در مورد مهمترین نوع تعامل در جامعه انسانی یعنی نگاه بین مرد و زن نامحرم لازم و ضروری است؛ خصوصاً در شرایط فعلی که رسانه‌ها سعی بلیغ در عادی‌سازی روابط بین نامحرمان دارند. در این مقاله مهم‌ترین مستند نگاه بین غیر همجنسان نامحرم یعنی آیه ۳۰ نور بررسی شده نظرات اندیشمندان و علمای لغت حول کلمه محوری آیه یعنی غض تبیین شده است. از آنجا که تعیین ضوابط و بایدها و نبایدهای حاکم بر ارتباط غیر کلامی نگاه، در نظرات فقها قابل پیگیری است. آراء بزرگان این حوزه تحقیق و مطرح شده است.

کلید واژه‌ها: آیه ۳۰ سوره نور، غض بصر، ارتباطات غیرکلامی، نگاه کردن، نامحرم.

۱. عضو هیئت علمی دانشکده رفاه؛ taheripour@refah.ac.ir

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-04]

مقدمه

مطابق با آیه ۱۳ سوره حجرات که می‌فرماید:«يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ» ای مـردم، ما همه شما را نخست از مرد و زنی آفریدیم و آن گاه شـعبه‌هـای بسـیار و فـرق مختلـف گردانیدیم تا یکدیگر را بشناسید، همانا بزرگوار و با افتخارترین شما نزد خدا بـا تقـواترین شمایند، همانا خدا کاملا دانا و آگاه است (الحجرات، ۱۳)، حکمت خداوند در تحقق کمـال معنوی و مادی بشر در زندگی اجتماعی قرار گرفته است.

اجتماع انسان‌ها بـدون تصـور ارتباطـات انسـانی ممکـن نیسـت. در جامعـه اسـلامی ارتباطات میان افراد تابع هنجارها و بایدها و نبایدهایی است؛ کـه اتفاقـاً ضـرورت توجـه عمیق به این هنجارها با توجه به اقتضائات جوامع امروزی کـه تعامـل میـان افـراد بسـیار وسیع‌تر و گسترده‌تر از گذشته شده است، بیش از پیش احساس می‌شود.

ارتباط بدون قید و بند میان مرد و زن نامحرم و بدون رعایت ضوابط شرعی مخالف بـا فرهنگ دینی و تفکر اعتقادی اسلام است. در نگرش دینی هر یـک از مسـلمانان بایـد در برابر امر و نهی الهی تسلیم باشند: «أَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ» به عهدی که با خدا بسـتید وفـا کنیـد. زیرا در برابر این عهد و پیمان‌ها باید پاسخگو باشیم «إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا» (الاسرا، ۳۴) خداوند متعال در سوره آل عمران از یهود و نصارا که به عهد و پیمان خود وفـادار نبودنـد، انتقاد کرده و می‌فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» آنان که عهد خدا و سوگند خدا را به بهایی اندک بفروشند اینان را در آخرت بهره‌ای نیست و خدا با آنها (از خشم) سخن نگوید و در قیامت (به نظر رحمت) بدانها ننگرد و (از پلیدی گناه) پاکیزه‌شان نگرداند، و آنان را عذابی دردناک خواهد بود (آل‌عمران، ۷۷).

بخش قابل ملاحظه‌ای از آموزه‌های دینی به‌طور مستقیم و غیرمستقیم به تبیین، تنظیم و

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-04]

ارائه راهکارهای مدیریت ارتباطات انسانی می‌پردازد. اگرچه بارزترین جلوه ارتباطات، ارتباطات کلامی است. اما بخش چشمگیری از ارتباطات انسانی به صورت غیرکلامی می‌باشد. اهمیت این نوع از ارتباطات امروزه بیش از پیش آشکار شده به نحوی که در سال‌های اخیر تحقیقات در این حوزه افزایش چشمگیری یافته است. چشم عادی‌ترین و در عین حال اساسی‌ترین ابزار ارتباطی است که به صورت موثر در موقعیت‌های مختلف از جمله ارتباطات میان فردی، انتقال‌دهنده حالات، احساسات و پیام‌ها است.گاهی اوقات معانی و رازهایی با چشم منتقل می‌شود که زبان قادر به بیان آنها نیست حرکت ساده چشم اعم از اینکه چقدر از هم باز هستند، نگاه خیره، نگاه عمومی، چپ نگاه کردن، نگاه سر بالا، و ... دارای معانی متفاوت و کامل هستند و نقش موثر در ایجاد ارتباط و به هم خوردن ارتباط دارند (جمالی و افضل طوسی، ۲۰).

در آیات قرآن آموزه‌های فراوان در مورد ارتباطات غیرکلامی وجود دارد و به موارد متعدد از حالات چشم و نگاه اشاره شده است. به عنوان مثال بی‌اعتنایی و عدم توجه و عدم شمول مغفرت الهی نسبت به ظالمان با عبارت «**لا ینظر الیهم**»[1] مطرح شده و در آیاتی دیگربرای توصیف وضعیت افراد گناهکار به نوع نگاه آنها اشاره می‌فرماید: آیاتی همچون؛ «**إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ**» ... تا آن روزی که چشمها(یشان) در آن روز خیره و حیران است (ابراهیم، ۴۲). «**يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ**» ... از روزی که دل و دیده‌ها در آن روز حیران و مضطرب است ترسان و هراسانند (النور، ۳۷). «**مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُءُوسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ**» در آن روز سخت آن ستمکاران) همه شتابان و هراسان سر به بالا کرده و چشمها واله مانده (ابراهیم، ۴۳) «**وَتَرَاهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَاشِعِينَ مِنَ الذُّلِّ يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ**» و آن ظالمان را بنگری که به دوزخشان متوجه گردانند و آنها با ترس و ذلّت از گوشه چشم (بر آتش دوزخ) می‌نگرند (الشوری، ۴۵).

---

۱. إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (آل‌عمران، ۷۷).

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-04]

یکی از آموزه‌های فقهی و اخلاقی اسلام در حوزه ارتباطات غیرکلامی حفظ چشمان از برخی نگاه کردن‌ها است. نگاهداری چشم‌ها منجر به رفتار عفیفانه می‌شود که آثاری همچون حفظ حریم خانواده، پاک زیستی آرامش فکری و روانی و عدم آلودگی به رفتارهای غیر اخلاقی را در پی دارد.

در این مقاله پس از تعریف مفاهیم، موضع فقها در ارتباط با آیه ۳۰ سوره نور که در مورد نگاه مرد نامحرم به زن نامحرم است تبیین خواهد شد. با مشخص شدن نظر فقها در این زمینه به ضوابط حاکم بر نگاه کردن دست خواهیم یافت.

مفهوم‌شناسی

۱- ارتباط

ارتباط نشانگر فرآیندی است که در آن، اطلاعات، عقاید و افکار مردم هم از راه مستقیم و هم از طریق مجراهای مختلف صورت می‌گیرد. به عبارت ساده‌تر، اطلاعات از طریق ارتباط انتقال می‌یابند. در برقراری ارتباط، پیوسته هدفی وجود دارد و فرد برای دریافت آگاهی بیشتر، با دیگران ارتباط برقرار می‌کند. در پرتو ارتباطات است که فرد به مهارت‌های تازه و طرز فکر و رفتارهای جدید دست می‌یابد (دادگران، ۱۳۹۶، ص ۱۷).

دکتر محسنیان راد تعریف پیشنهادی برای ارتباط را چنین مطرح می‌کند: «ارتباط عبارت است از فراگرد انتقال پیام از سوی فرستنده برای گیرنده، مشروط بر آنکه در گیرنده پیام مشابهت معنی با معنی مورد نظر فرستنده پیام ایجاد شود» (محسنیان‌راد، ۱۳۹۲، ص۵۷) طبق این تعریف ارتباط فراگرد است. یعنی یک تغییر ممتد در زمان می‌باشد (همان، ص ۷۵).

چارلز کولی ارتباط را چنین تعریف می‌کند: «ارتباط مکانیسمی است که روابط انسانی براساس آن بوجود می‌آید و تمام مظاهر فکری و وسایل انتقال و حفظ آن‌ها در مکان و زمان بر پایه آن توسعه پیدا کند. ارتباط، حالات چهره، حرکات، طنین صدا، کلمات،

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-04]

نوشته‌ها، چاپ، راه‌آهن، تلگراف، تلفن و تمام وسایلی که اخیـرا در راه غلبـه بـر مکـان و زمان ساخته شده‌اند همه را در برمی‌گیرد» (معتمدنژاد، ۱۳۸۵، ص ۲۸).

۱-۱. ارتباطات کلامی

ارتباط میان فردی، محوری‌ترین سـطح ارتبـاط انسـانی اسـت. ارتبـاط میـان فـردی، ارتباطی است مستقیم میان دو تن یا تعدادی بیشتر از افراد که در مجـاورت فیزیکـی قـرار دارند. طی این ارتباط، تمام حواس پنجگانه می‌تواند به‌کار گرفته شود. این ارتباط بین یک شخص یا شخص دیگری برقرار می‌شود. هدف از برقراری این نوع ارتباط رد و بدل کردن اطلاعات، درک بهتر یکدیگر، تأمین نیازهای اجتماعی و یـا حـل تعارضـات و اختلافـات است. در این نوع ارتباط، نقش فرستنده و گیرنده پیام مـدام جابجـا مـی‌شـود و بـازخورد فوری و بدون واسطه است. اهمیت ارتباط میان فردی تا آنجاست که ارتباط میان فردی در تمام سطوح ارتباطی و حتی ارتباطات جمعی محوریت دارد (فیاض، ۱۳۹۶، ص۹۷).

در ارتباط میان فردی، اطلاعات، معـانی و احساسـات از طریـق پیـام‌هـای کلامـی و غیرکلامی به دیگری انتقال می‌یابد.

متداول‌ترین شکل ارتباطات انسان سخن گفتن و استفاده از کلمات و جملات است کـه بهترین نوع علائم انسانی را در بر می‌گیرد. در ارتباطات کلامی اطلاعات و افکار از طریـق زبان و گفتار منتقل می‌شود (دادگران، ۱۳۷۴، ص۳۱).

۱-۲. ارتباطات غیر کلامی

ارتباط غیرکلامی، ارتباطی است که از راه رفتار هر فرد، حالات چهره، تُن و لحن صدا، حرکات بدنی معانی انتقال می‌یابد. این نوع ارتباط می‌تواند آگاهانه و یا ناآگاهانه باشد.

غالباً پژوهشگران معتقدند؛ ارتباطات کلامی جهت تبادل اطلاعات مـورد اسـتفاده قـرار می گیرد. در حالی که ارتباطات غیر کلامی علاوه بـر آن کـه در برخـی مـوارد جـایگزین ارتباطات کلامی می‌شود در انتقال حالات و احساسات میـان فـردی نیـز بـه کـار گرفتـه

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-04]

می‌شود (پیز، ۱۳۷۸).

کانال مختلف برای جابجایی پیام‌های غیرکلامی شناسایی شده است. کانال‌های مذکور عبارتند از:

الف) ابراز چهره‌ای ب) رفتارهای چشمی ج) حرکات و ژست‌ها د) رفتارهای لمسی هـ) رفتارهای آوایی و) استفاده از بو ز) استفاده از زمان ی) استفاده از اشیا (فرهنگی، ۱۳۹۲، ص ۱۴۳).

۱-۳. ارتباطات بصری

در میان اقسام مذکور، ارتباط چهره‌ای بسیار بااهمیت و موثر است. در این میان چشم‌ها بیش از سایر قسمت‌های چهره می‌تواند حاوی پیام باشد. مطالعه رفتار چشم، تماس چشمی، حرکات چشمی و کارکردهای رفتار چشم ارتباطات چشمی (ارتباطات بصری)، نامیده می‌شود (ویرجینیا پی، ۱۳۸۸، ص ۲۱۵).

به جهت اهمیت موضوع ارتباطات چشمی، مطالعه رفتار چشمی حوزه مطالعاتی مجزا از میان ارتباطات چهره‌ای است (فرهنگی، ۱۳۹۲، ص۱۴۳).

دو نوع نگرش به ارتباطات بصری

با توجه تعاریف مذکور، ارتباط امری است اجتماعی که روابط بین افراد را تسهیل کرده، هدفمند و مستمر است. ارتباط بدون زبان مشترک محقق نمی‌شود. هدف اصلی در ارتباط تبادل معانی و انتقال پیام است. در واقع معنایی که در ذهن فرد شکل می‌گیرد از طرف منبع یعنی فرستنده پیام به شکل رمز درآمده و به گیرنده یا مخاطب منتقل می‌شود و اشکال گوناگونی چون کلام، نوشته، اشاره، و حرکات بدن به خود می‌گیرد.

چنین تعریفی از ارتباطات بر مبنای الگوهای تک بعدی دنیای غرب می‌باشد. یعنی تمام ضوابط حاکم بر ارتباطات اعم از کلامی و غیر کلامی فقط در حوزه زندگی مادی

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-04]

کاربرد دارد. طبق این الگو کارکردهایی که برای رفتار چشم برشمردند، مواردی است از قبیل: نزدیک شدن به همنوعان، دوری گزیدن از آنها، کنترل افراد، عشق ورزیدن، متنفر شدن (ریچموند، ۱۳۸۸، ص۲۱۶). محققان با تمرکز بر ویژگی‌های رفتار چشمی، سه ویژگی اصلی رفتار چشم را نافذ بودن، توانایی فوق‌العاده برای تحریک انگیزه جهت تعامل با دیگران و یا عدم تعامل و سومین مشخصه مهم رفتار چشمی درگیری معرفی کردند. بدین معنا که هر گونه تماس چشمی با دیگری عملا منجر به برقراری مشارکت و تعامل باآن فرد را می‌طلبد (همان).

اما اگر ارتباطات را در حوزه هستی‌شناسی الهی یا ارتباطات متعالی در نظر بگیریم، ارتباطات انسانی منحصر در ارتباط انسان با انسان نیست. بلکه برای مطالعه و تحقیق در ارتباطات انسانی پنج‌گونه از ارتباطات قابل توجه است؛ که عبارت است از ارتباط انسان با خدا، ارتباط انسان با خویشتن، ارتباط انسان با طبیعت، ارتباط انسان با هم نوع خود، ارتباط انسان با ابزار و فناوری‌ها (مولانا، ۱۴۰۱، ص۱۲).

امام صادق ﷺ به چهار نوع از ارتباطات اشاره می‌فرماید:

«اصُولُ اَلْمُعَامَلاَتِ تَقَعُ عَلَى أَرْبَعَةِ أَوْجُهٍ مُعَامَلَةُ اَللَّهِ وَ مُعَامَلَةُ اَلنَّفْسِ وَ مُعَامَلَةُ اَلْخَلْقِ وَ مُعَامَلَةُ اَلدُّنْيَا» یعنی: پایه‌های همه ارتبااطات انسانی بر چهار صورت است: اول ارتباط با خداوند، دوم ارتباط با خود، سوم ارتباط با سایر مردم، چهارم تعامل و ارتباط با دنیا (منسوب به امام صادقﷺ، ۵/۱).

نظام اعتقادی اسلام بر اصل توحید استوار هست. اعتقاد به معبودی یکتا، ازلی که هیچ امری حتی بسیار کوچک و ناچیز از علم و احاطه او بیرون نیست. محتوای این اعتقاد در تمام عرصه‌های زندگی فردی و اجتماعی انسان موحد سایه افکنده است. پذیرش توحید لوازم و اقتضائاتی را ایجاب می‌نماید. از این‌رو آموزه‌های دینی و حرکت اصلاحی انبیاء در همه ابعاد از جمله نحوه تعامل و رفتار با دیگران براساس نگرش توحیدی بنیان نهاده شده است. در جهان‌بینی توحیدی وقتی انسان ایمان به خدا می‌آورد در واقع با او پیمان بندگی

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-04]

می‌بندد. از این رو باید از او اطاعت کرده و تمام افعال و رفتارش، از جمله رفتارش با دیگران را براساس برنامه الهی تنظیم نماید. بنابراین روابط وی با غیر خدا در طول بندگی خدا قرار می‌گیرد. موضوع نگاه مرد نامحرم به زن نامحرم فقط در چنین ملاحظه‌ای از ارتباطات قابل فهم و تحلیل است.

به جهت تاثیرات نگاه در منابع دینی بر مدیریت چشم‌ها و نگاه تاکید بسیار شده است. کنترل نگاه از آن جهت اهمیت دارد که نحوه نگاه کردن حامل پیام است و می‌تواند احساسات درونی انسان را به طرف مقابل انتقال دهد. این پیام گاه عامل بیداری رشد و معنویت است و گاه ویرانگر و مخرب بوده، عامل تباهی روح و نفس آدمی را در پی دارد. کلام امام علی﵇ که می‌فرماید: «العین رائد القلب» (ری شهری، بی‌تا، ۲۳۲/۱۲) موید این مطلب است. رائد در لغت به معنای پیشوا و راهنما است که سایرین را به سمت خود کشانده و هر طرف که بخواهد می‌برد. نوع نگاه چشم روح روان آدمی را سمت و سو می‌دهد. اگر نگاه از فطرت پاک انسانی و درونی که بر اثر تقوی و پاکدامنی و رعایت حدود الهی به مرحله وارستگی رسیده است، نشات بگیرد، انسان را به سمت معنویت و چشم‌اندازهای ملکوتی رهنما خواهد شد. اما نگاهی که از درون پر گناه و بی‌توجه به فرامین الهی منبعث شده باشد، جز تباهی و فرو غلتیدن در گرداب‌های گمراهی و ضلالت حاصلی به بار نخواهد داشت.

انواع نگاه

مقوله نظر و نگاه با محوریت مباحث فقهی در کتاب نکاح که با حس باصره و چشم در ارتباط است به ترتیب ذیل می باشد:

الف) نگاه بین دو همجنس که خود به نگاه زن به زن و نگاه مرد به مرد قابل تقسیم است.

ب) نگاه بین غیر همجنس

با توجه به گستردگی حیطه موضوعی در این پژوهش به موضوع نگاه مرد به زن که

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-04]

محور اصلی مباحث نکاح است (جوادی آملی، ۱۳۹۴) بسنده می شود. چرا که نوع روابط بین زن و مرد و مرزبندی در تعاملات این دو جنس در روح و روان فرد، استحکام خانواده و رشد پیشرفت جامعه نقش تعیین کننده دارد. خصوصاً در عصر حاضر که تلاش بی‌وقفه در فرهنگ‌سازی گفتمان جنسی خاص بدون توجه به ندای فطرت و فرامین الهی در حال استقرار است. گفتمانی که سعی دارد تمام حریم های بین زن و مرد را از بین ببرد. مهمترین ابزار سیاستگذاران این گفتمان بر چشم است. چشم دریچه ای است که نیروی غریزه جنسی انسان را بیدار کرده، منجر به سرکشی‌های بی‌حد و حصر او می‌شود و تعادل روحی و جسمی انسان را مختل می‌کند. رسول خدا ﷺ می‌فرماید:«از نگاه‌های زیادی و بی‌فایده دوری کنید؛ زیرا تخم هوس را (در دل) کاشته و موجب غفلت می‌شود» (مجلسی، ۱۴۰۳، ۱۹۹/۷۲) از این‌رو کنترل دیده گان عاملی مهمی در بازدارندگی انسان‌ها از گناهان جنسی است. امام علیه السلام در جای دیگر می‌فرماید: «فروهشتن چشم‌ها چه نیکو باز دارنده‌ای است از خواهش‌های نفسانی» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص۷۱۷). عفت چشم‌ها نه تنها از انحرافات اخلاقی پیشگیری می‌کند بلکه در رشد و شکوفایی صفات و خصلت‌های نیکو نیز نقش اساسی دارد. امام علی علیه السلام می‌فرماید:«کسی که دیده‌هایش عفیف باشد اوصافش نیکو خواهد بود» (ری شهری، بی‌تا، ۲۰۰۸/۳).

از این‌رو برای ایمن‌سازی اجتماع چاره‌ای جز تبعیت از اخلاق جنسی صحیح و مطابق با موازین شرعی و عقلی نیست.

در منابع دینی مقوله نگاه مهم‌ترین محور در روابط زن و مرد است، که به تفصیل در کتاب‌های فقهی؛ باب نکاح مورد بحث قرار گرفته، بحث‌های مبسوطی ارائه شده که قابل تامل است. توجه و عمل به این فرامین می‌تواند ما را در خویشتن‌داری نگاه یاری رسانده در نهایت منجر به خودکنترلی فرد در حفظ نگاه شود. نهادینه شدن کنترل چشم مانع از سقوط فرد و جامعه در گرداب هوس‌های آلوده خواهد شد.

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-04]

مستند قرآنی نگاه کردن

مهم‌ترین دلیلی که در بحث نگاه مرد به زن مورد استناد فقها قرار گرفته است؛ آیه ۳۰ سوره نور است: «**قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ**» (ای رسول ما) مردان مؤمن را بگو تا چشمها (از نگاه ناروا) بپوشند و فروج و اندامشان را (از کار زشت با زنان) محفوظ دارند که این بر پاکیزگی (جسم و جان) آنان اصلح است، و البته خدا به هر چه کنید کاملا آگاه است. این آیه از آیات مشهور مباحث روابط زنان و مردان است. آیه ۳۰ وقتی در کنار آیه بعدی **وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا**..... قرار می‌گیرد به قرینه تقابل نگاه به جنس مخالف معنا می‌شود.

در شأن نزول نخستین آیه از آیات فوق، از امام باقر﵇ چنین نقل شده است: جوانی از «انصار» در مسیر خود با زنی روبرو شد ـ و در آنروز زنان مقنعه خود را در پشت گوش‌ها قرار می‌دادند ـ (و طبعاً گردن و مقداری از سینه آنها نمایان می‌شد)، چهره آن زن نظر آن جوان را به خود جلب کرد و چشم خود را به او دوخت، هنگامی که زن گذشت جوان همچنان با چشمان خود او را بدرقه می‌کرد، در حالی که راه خود را ادامه می‌داد تا این که وارد کوچه تنگی شد و باز همچنان به پشت سر خود نگاه می‌کرد، ناگهان صورتش به دیوار خورد و تیزی استخوان یا قطعه شیشه‌ای که در دیوار بود صورتش را شکافت. هنگامی که زن گذشت، جوان به خود آمد، دید خون از صورتش جاری است و به لباس و سینه‌اش ریخته! (سخت ناراحت شد) با خود گفت: به خدا سوگند من خدمت پیامبر می‌روم و این ماجرا را بازگو می‌کنم، هنگامی که چشم رسول خداﷺ به او افتاد فرمود چه شده است؟ جوان ماجرا را نقل کرد، در این هنگام «جبرئیل»، پیک وحی خدا نازل شد و آیه ۳۰ سوره نور نازل شد.

کلمه من در آیه یا برای تبعیض هست و یا برای غایت و یا برای ابتدا (قرطبی، ۱۴۰۵، ۲۲۲/۱۲).

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-04]

ابصار جمع بصر هم به چشم یعنی عضوی که عمل دیدن را انجام می‌دهد اطلاق می‌شود و هم به عمل دیدن (راغب، ۱۴۱۲، ص ۴۹).

بررسی آیه

یکی از واژه‌های که محور گفت و گو میان فقها و علما در مواجه با نامحرم می‌باشد کلمه غض است.

پیش از بیان نظرات ایشان در گام اول به بررسی دیدگاه لغت‌شناسان می‌پردازیم. مطالعه دیدگاه لغویان در مورد کلمه غض نشان می‌دهد که تقریبا همگی در یک مسیر حرکت کرده و تعاریف ارائه شده تا حدودی نزدیک به هم است. در برخی تعریف‌ها به اموری مثل بسته شدن کامل چشم (رازی، بی‌تا، ۵۵/۷؛ ابن درید، ۱۹۸۷، ۱۴۶/۱)؛ پلک‌ها را به هم نزدیک کردن (رازی، بی‌تا، ص ۲۳۷) نگاه را کوتاه کردن، (راغب، ۱۴۱۲، ص۶۰۷)، ترک تامل و امعان، صرف‌نظر کردن، کوتاه کردن (طبرسی، ۱۴۱۵، ۲۴۰/۷) برگرداندن منع کردن (ربانی بیرجندی، ۱۳۹۰) هم در کتاب‌های لغت ذکر شده است.

گام دوم در مفهوم شناسی غض بررسی دیدگاه فقها و بزرگان است. هر چند بیشتر آنان در یک مسیر حرکت کرده‌اند، اما تعبیرهای متفاوت نیز در بین آنها دیده می‌شود.

۱) ترک نگاه نه با بستن فیزیکی چشم بلکه پایین انداختن نگاه در واقع چشم‌ها را از چهره برگرداندن مشهور فقها قائل به این معنا هستند[۱] (شهیدی، ۱۳۹۶). ۲) بستن چشم‌ها ۳) خیره نشدن به معنای عدم نگاه استقلالی، (مطهری، بی‌تا، ص۱۲۶) عدم نگاه از روی طمع و شهوترانی (خوئی، بی‌تا، ۲۷/۳۲) تغافل (ایروانی، ۱۴۲۸، ۳۷۳/۱).

در جمع‌بندی مطالب ذکر شده می‌توان گفت غض بصر معنای بستن چشم‌ها نیست؛ خصوصا باتوجه به اقتضائات جامعه معاصر که ارتباطات و تعاملات میان افراد و از جمله خانم‌ها و آقایان قابل مقایسه با گذشته نیست.

---

۱. مشهور فقها قائلند که غض بصرک به معنای لاتنظر است زیرا غض بصر مقدمه ترک نظر می‌باشد و امر به مقدمه بلیغ‌تر از امر به ذی‌المقدمه می‌باشد نظیر جای که گفته می‌شود لاتقربوا الزنا. در این مثال نیز یعنی اصلا به زنا نزدیک نشو.

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-04]

اما وجه اشتراک سایر معانی غض بصر این است که نگـاه نکـردن مـی‌توانـد بـا پـایین انداختن چشم‌ها یا نزدیک کردن پلک‌ها خلاصه به هر شکل ممکن که دایره دید فرد نسبت به نامحرم محدود شود، محقق گردد. نظر دیگری نیز در مورد غض بصـر وجـود دارد و آن تغافل و بی‌توجهی است به عبارت دیگر منظور از غض بصر بستن چشم و کوتاه کردن نگاه نیست بلکه گاهی غض بصر با غفلت و بی‌توجهی به طرف مقابل رخ می‌دهد بـدون اینکـه چشم‌ها بسته شده یا نظرها کوتاه گردد و این مطلب بین عرف متداول است که وقتـی گفتـه می‌شود از فلان موضع غض نظر کن یعنی صرف‌نظر نما (همان).

حکم نگاه کردن

از آیه دو حکم استفاده می‌شود: ۱) بر مردان مومن واجب است نگـاه خـود را از زنـان برگیرند. همچنان که بر زن‌ها هم واجب است. ۲) بر مردان و زنان واجـب اسـت بـا حفـظ خود گرفتار زنا نشوند و باید عفت و پاکدامنی پیشه کننـد. از حکـم اول حرمـت نگـاه بـه نامحرم فهمیده می‌شود (سیفی مازندرانی، ۱۴۱۷، ص۶۰).

حال اگر مراد از غض بصر طریق و مسیر برای تحقق ترک نظر باشـد در ایـن صـورت نگاه به نامحرم به طور مطلق حرام است. اما اگر مراد؛ تغافل و عدم طمع نسـبت بـه طـرف مقابل باشد، در این صورت نگاه فقط زمانی حرام خواهد شد که از روی لذت و یا شـهوت ورزی باشد (ایروانی، ۱۴۲۸، ۳۷۳/۱).

انواع نگاه

فقیهان نگاه کردن را موارد متعدد تقسیم کردند که برخی از آنها به شرح ذیل است:

۱- نگاه غیرارادی

یکی از انواع نگاه نگاه اتفاقی و غیرارادی است. به طور قطع چنین نظری از روی اراده و اختیار و قصد قبلی انجام نمی‌شود. تکلیف حرمت و جواز فقط متوجه فاعل مختار است

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-04]

که در فعل خود اراده داشته و با قصد آن را انجام می‌دهد. در حالی که در نگاه غیرارادی و اتفاقی که از روی شهوت، التذاذ و قصد قبلی نمی‌باشد، این وصف وجود ندارد.

برخی فقها نظر اتفاقی و ناگهانی را از حکم حرمت نگاه مستثنی کردند. در حالی که به نظر می‌رسد چنین نگاهی تخصصاً از شمول آیه خارج است (الغفوری، ۱۴۲۸، ص ۵۰).

طبیعتاً در زندگی روزمره امکان وقوع چنین نگاه‌هایی زیاد است. لذا شخص باید ضمن مراقبت از دیده‌گان خود پس از چنین نگاهی آن را ادامه ندهد و یا به محض دیدن نامحرم چشم‌ها را معطوف به یک نقطه دیگر نماید. در تفسیر کبیر حدیثی از جابر نقل شده که شخصی از پیامبرﷺ در مورد نحوه عملکرد افراد زمانی که نگاهشان به نامحرم اتفاقی بوده؛ سوال می‌کند. پیامبرﷺ می‌فرماید: «باید چشم خود را از نگاه باز دار» (رازی، بی‌تا، ۳۶۰/۲۳).

۲- نگاه ارادی

نگاه ارادی نگاهی است که آگاهانه و با اراده و قصد قبلی انجام شود. چنین نگاهی به موارد ذیل قابل تقسیم است:

۲-۱. نگاه از روی لذت و ریبه

یکی از مسلمات فقه حرمت نگاه با لذت و ریبه است. لذت یعنی از روی شهوت و ریبه یعنی احتمال وقوع در حرام است. یکی از مهم‌ترین ضوابط شارع در ارتباطات اجتماعی عدم نگاه آلوده و ناپاک می‌باشد.

چه مرد نسبت به زن و چه زن نسبت به مرد چه نگاه به وجه و کفین باشد و یا به غیر از این مواضع (مظاهری، ۱۳۹۴)

مرحوم صاحب عروه در باب ستر و ساتر به این مطلب اشاره کردند (طباطبایی یزدی، ۱۴۱۹، ۳۱۶/۲). نگاه با لذت و ریبه که می‌توان از آن به نگاه آلوده تعبیر کرد مقدمه

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-04]

گرفتاری انسان در دام شیطان است. زیرا چشم بزرگترین دریچه و ماندگارترین مسیر به سوی قلب است. به همین علت سقوط انسان از ناحیه چشم بسیار است. لذا بر حذر داشتنش و نگاه داشتنش از هر حرامی واجب است[۱] (قرطبی؛ بی‌تا، ۲/۸) چنین نگاهی ورود به حریم خصوصی اشخاص است و موجب حرمت شکنی، بی‌حرمتی و سستی ارتباطات میان فردی خواهد شد. نگاه بد انسان را به سوی گناه و تباهی می‌کشاند. به فرموده امام صادق﵇ چه بسا یک نگاه که حسرت و غصه طولانی برای شخص در پی داشته است[۲] (صدوق، ۱۴۰۶، ص۲۶۴).

از این‌رو در آیات قرآن پیش از امر به پوشش در برابر نامحرم به حفظ نگاه دستور داده شده است از ادله حرمت نگاه با التذاذ آیه ۳۱ سوره نور است. این آیه با ضمیمه روایت سعد اسکافی حرمت چنین نگاهی را اثبات می‌کند (اعرافی، ۱۴۰۰). روایت دیگری نیز از علی بن سوید نقل شده است. در این روایت علی بن سوید به امام عرض می‌کند: «قال قلت لأبی الحسن﵇: إنّی مبتلی بالنظر إلی المرأة الجمیلة فیعجبنی النظر إلیها، فقال: یا علی، لا بأس اذا عرف الله من نیتک الصدق وإیاک والزنا فانه یمحق البرکة و یهلک الدین» (حرعاملی، بی‌تا، ۳۰۸/۲۰) علی بن سوید از حضرت کاظم﵇ سوال کرده است که مبتلی هستم به اینکه وقتی زنان زیبارو را می‌بینم جمال آنان مرا به اعجاب می‌آورد و از چهره‌ی زیبای آنان لذت می‌برم، حضرت در جواب فرموده‌اند: مادامی که نیتت صادقانه است یعنی به قصد شهوترانی به آنان نگاه نمی‌کنی منعی نیست.

این حدیث در جواب به صورت شرطیه می‌فرماید: اگر نیت شخص صادقانه باشد نگاه اشکال ندارد و نیت صادقه عبارت است از قصدی که به ذات در آن تلذذ و شهوت وجود ندارد. روایت با مفهوم خود افاده اشکال قصد تلذذ شهوانی می‌نماید. (اعرافی،۱۴۰۰)

---

۱. البصر هو الباب الأکبر إلی القلب، و أعمر طرق الحواس إلیه، و بحسب ذلک کثر السقوط من جهته. و وجب التحذیر منه، و غضه واجب عن جمیع المحرمات، وکل ما یخشی الفتنة من أجله.

۲. کَمْ مِنْ نَظْرَةٍ أَوْرَثَتْ حَسْرَةً طَوِیلَةً.

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-04]

۲-۲. نگاه بدون التذاذ و ریبه

با مراجعه به آیات و روایات و فتاوای فقها به نظر می‌رسد قدر متیقن ادله حرمت نگاه شامل نگاه التذاذی و یا از روی ریبه می‌باشد. هر چند فقها ترک نگاه را مطابق با احتیاط می‌دانند.

ادله‌ای از جمله سوره نور که می‌فرماید: «یغضوا من ابصارهم» بر طبق قواعد اطلاق و مقدمات حکمت هر دو نگاه التذاذی و غیر التذاذی را در بر می‌گیرد (اعرافی، ۱۳۹۸). اما با توجه به معتبره سعد اسکافی می‌توان ادعا کرد آیه فقط به نگاه شهوت آلود اختصاص دارد. همچنین روایت علی بن سوید که پیش از این اشاره شد، مستند نگاه غیر التذاذی می‌تواند باشد.

در این روایت با توجه به شأن و جلالت راوی نگاه التذاذی مطرح نیست. بلکه این فرد به جهت شغلی، روزانه با زنان مختلف برخورد داشته و طبیعتاً ناگزیر از نگاه به آنان بوده است. اما امام می‌فرماید: لا باس اذا عرف... پاسخ امام به ابن سوید حاکی از آن است که نگاه علی بن سوید نگاه آلوده و از روی شهوت نبوده است.

صاحب جواهر و آیت الله خوئی این روایت را بر نگاه اتفاقی حمل کرده‌اند. یعنی جائی که فرد به‌طور غیرارادی به چهره نامحرم نگاه می‌کند. اما نگاه عامدانه که شخص را در شرایط گناه قرار دهد بالاجماع جایز نیست. لذا روایت فقط برای مواردی است که نگاه اتفاقی و بدون قصد قبلی بوده است (خوئی، بی‌تا، ۵۶/۱).

۲-۳. نگاه به قصد ازدواج

ازدواج سنت موکد نبی اکرم صلوات الله علیه است. دو نفری که قصد تشکیل خانواده دارند باید نسبت به شرایط ظاهری یکدیگر رضایت داشته باشند. بخش قابل توجهی از این رضایت از طریق نگاه کردن حاصل می‌شود. اگرچه شارع و ارتکاز عقلا نگاه در این مرحله را تجویز می‌کنند با این وجود نگاه در این مرحله نیز تابع شرایطی است. و این‌گونه نیست که هرگونه نگاهی با استناد به جلسه خواستگاری و لزوم رضایت از ظاهر

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-04]

طرف مقابل جایز باشد.

برخی از فقها پس از ذکر شقوق مترتب بـر نگـاه بـه قصـد ازدواج فقـط قسـم دوم را مشمول حکم جواز نگاه دانسته‌اند. این موارد عبارت است از: ۱) شخص قصـد ازدواج بـا یک فرد مشخص را دارد و ظاهر وی اصلاً مدنظر نیست ۲) مقـدمات ازدواج در صـورت پسندیده شدن چهره طرف مقابل فراهم می‌شود ۳) با پسندیدن چهره خانم همچنان فرد باید برای سایر اقدامات تلاش کند ۴) شخص اصلاً اراده فعلی به ازدواج ندارد اما احتمـال دارد با نگاه کردن به خانم مدنظر تصمیم به ازدواج بگیرد. (شبیری زنجانی درس خارج فقـه بـه نقل از محمود آشتیانی، ۱۳۷۷).

اقوال دیگری نیز وجود دارد از جمله قول صاحب جواهر که محدوده نگاه را گسترده‌تر می‌داند و حتی قائل به استحباب نگاه در حالت انتخـاب همسـر اسـت. البتـه ایشـان نیـز شروطی را برای مجوز نگاه در زمان خواستگاری برشمردند از جملـه خـالی بـودن زن از موانع نگاه و احتمال جواب مثبت وی و اینکه نگاه کردن شناخت جدیدی نسبت بـه آن زن ایجاد کند (نجفی جواهری، بی‌تا، ۶۵/۲۹).

شهید ثانی نیز نگاه بدون قصد و لذت به موها و محاسن زن، بـرای مـردی کـه قصـد ازدواج دارد را جایز می‌داند (شهید ثانی، بی‌تا، ۴۱/۷).

۲-٤. نگاه به نامحرم بدون قصد ازدواج

۲-٤-۱. نگاه به وجه و کفین

نگاه به وجه و کفین از مواضع اختلافی بین فقهاسـت اقـوال وارده در ایـن موضـوع را می‌توان به چهاردسته تقسیم کرد: جواز مطلقا (فقیه، ۱۳۹۹)، منع مطلقـا (نجفـی جـواهری ۱۳۶۲، ۷۸/۲۹)، جواز هنگام ضرورت (محقـق حلـی، ۱۴۰۸، ۲۱۳/۲) و برخـی تفصـیل قائل شدن بین نگاه اول و تکرارآن (شهید ثانی، بی‌تا، ۴۸/۷).

آیت الله بروجردی وجوب ستر وجه و کفین را مشهور بـین خاصـه و عامـه مـی‌داننـد

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-04]

(جوادی آملی، ۱۳۹۹). علامه حلی در تذکره به حرمت نگاه فتوا داده است از نظر ایشان نظر به وجه و کفین فرد را در شرایط گناه قرار می‌دهد. استناد فقها در این قسم افزون بر روایات وارده، به اطلاق آیه ۳۰ سوره نور است. زیرا در این آیه کلمه غض به صورت مطلق آمده است (همو، ۱۳۹۴).

شیخ طوسی نظر به وجه و کفین را مکروه دانسته و البته از نظر ایشان جواز نظر فقط در زمانی است که فرد قصد ازدواج با طرف مقابل دارد (طوسی، ۱۳۸۷، ۱۶۱/۴). بزرگانی چون فخرالحققین (فخرالمحقیقین، ۱۳۸۷، ۶/۲) محقق کرکی (محقق ثانی، ۱۴۰۸، ۹۷/۲)، شهید ثانی (شهید ثانی، بی‌تا، ۷/ ۴۸) هم وجه و کفین را از حرمت نظر استثنا کرده‌اند. فخرالمحققین و شهید ثانی جواز نگاه را در بار اول ذکر می‌کند اما نگاه بار دوم را جایز نمی‌داند، صاحب جواهر این قول را ضعیف می‌داند (نجفی جواهری، ۱۳۶۲، ۸۰/۲۹). محقق حلی نیز در شرایع یک بار نظر کردن بدون لذت و ریبه را جایز می‌داند اگرچه احتیاط مستحب ترک چنین نگاهی است. شیخ انصاری هم قائل به جواز نظر هستند و استناد فقهایی که قائل به حرمت بوده را به روایاتی همچون؛ «النَّظْرَةُ سَهْمٌ مِنْ سِهَامِ إِبْلِيسَ» (حر عاملی، بی‌تا، ۹۱/۲) و «کم من نَظْرَةٍ أَوْرَثَتْ حَسْرَةً طَوِيلَةً» (همان) مخدوش دانسته و این احادیث را مربوط به جایی می‌داند که نگاه از روی لذت باشد (انصاری، بی‌تا، ص۵۰).

۲-٤-۲. نگاه به غیر وجه و کفین

اصل اولی در نگاه مرد به زن عدم جواز است وهمه فقها نسبت به این حکم اتفاق نظر دارند (جوادی آملی، ۱۳۹۴). طبق آیه ۳۰ سوره نور مرد حق ندارد به زن نامحرم نگاه کند مگر در جایی‌که از طرف شارع دلیلی بر جواز صادر شده باشد. لذا نگاه به مو و بدن زن حرام است چه با ریبه و چه بی‌ریبه؛ چه با لذّت و چه بی‌لذّت باشد در تمام این موارد حرام است[۱] (محقق حلی، ۱۴۰۸، ۲۱۳/۲؛ انصاری، بی‌تا، ص۴۴).

---

۱. و لا ینظر الرجل إلی الأجنبیة أصلا إلا لضرورة (محقق حلی، ۱۴۰۸، ۲۱۳/۲).

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-04]

نگاه به نامحرم ورود به حریم خصوصی زن است. از این رو از ناحیه شارع هیچ اذنی بر نادیده انگاشتن این حق نیست. در مقابل نگاه به کسانی که نسبت به حفظ حریم خود بی‌توجه بوده و خود را در معرض دید نامحرم قرار می‌دهند حرمت ندارد. همچنین نگاه به زنان اهل بادیه و چادرنشین‌ها و مانند آنها که در دامنه کوه‌ها زندگی می‌کنند و به علت سبک زندگی خاص حجاب کامل ندارند طبق همین مبنا نگاه به آنان مشمول ادله حرمت نیست.

۲-٤-۳. اولین نگاه و نگاه بعدی

روایاتی وارد شده که در آنها تعبیر نگاه اول و نگاه دوم به کار رفته است. امام صادق﵇ می‌فرماید: «النَّظْرَةُ بَعْدَ اَلنَّظْرَةِ تَزْرَعُ فِی اَلْقَلْبِ اَلشَّهْوَةَ وَ کَفَی بِهَا لِصَاحِبِهَا فِتْنَةً» نگاه پشت سر نگاه موجب می‌شود که شهوت در دل انسان کاشته شود و موجب فتنه برای انسان می‌شود. در حدیث دیگری از امام علی﵇ نقل شده که می‌فرمایند: «لَکُم أوّلُ نَظرَةٍ إلَی المرأةِ، فلا تُتبِعوها بِنَظرَةٍ اُخری و احذَروا الفِتنَةَ» اولین نگاه با شماست، اما آن را با نگاهی دیگر دنبال نکنید و از فتنه برحذر باشید. (حر عاملی، بی‌تا، ۱۹۴/۲۰) شهید ثانی منظور از نگاه دوم را استمرار و ادامه نکاح اول ذکر می‌کند (شهید ثانی، بی‌تا، ۴۸/۷). صاحب شرایع بین نگاه اول و دوم تفصیل قائل شده حکم نگاه اول را جواز و حرمت را حکم نگاه دوم بیان می‌دارد. برخی فقهای معاصر نگاه دوم را فقط در وجه و کفین جایز می‌دانند (اعرافی، ۱۴۰۰). صاحب جواهر ملاک در نگاه اول را مجلس واحد ذکر کرده است. برخی محققین تفصیل قائل شدند بین جایی که نگاه عمیق و طولانی و از روی دقت باشد و جایی که نگاه ابتدایی است. یعنی ملاک در حرمت تکرار نگاه‌ها نیست بلکه نوع و کیفیت نگاه است. چه بسا نگاه‌هایی که به کرات اما به طور اتفاقی و بدون قصد و انگیزه قبلی رخ می‌دهد که حرام نیست. برخی اوقات تکرار نگاه به جهت ضرورت رخ می‌دهد مثلا به جهت معامله یا شهادت و یا درمان بیماری (همو، ۹۹/۵) اگر نگاه از روی دقت در خصوصیات جنس مخالف باشد حتی اگر نگاه اول باشد مشمول ادله حرمت خواهد شد. نگاه عمیق و طولانی مقدمه و زمینه گناه را برای شخص ایجاد می کند. در حالی‌که معمولا

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-04]

در نگاه کوتاه اول چنین حالتی پیش نمی اید. البته به شرط آن که نگاه اول از روی قصد و شهوت نباشد (همو، ۴۸/۷). به گفته برخی بزرگان منظور از نگـاه اول و دوم کـه در لسـان روایات آمده به لحاظ زمانی مدنظر نیست. بلکه چنین تعابیری باید در لسان عرف مشخص شود و نظر عرف در تعیین نگاه اول و دوم اهمیت دارد (سیفی مازندرانی،۱۴۱۷، ص۶۰).

نتیجه مقاله

ارتباط غیر کلامی اگرچه از رایج‌ترین شیوه ارتباط؛ یعنی سخن و کلام تهی اسـت، امـا اهمیت آن کمتر از گفتار و سخن نیسـت. انسـان‌هـا از طریـق ارتباطـات غیرکلامـی و بـه اصطلاح زبان بدن مفاهیم و مقاصد مدنظر را به مخاطب انتقال مـی‌دهنـد. بـه‌رغـم تعریـف ارتباطات در کتاب‌های رایج به ارتباط میان دو انسان، در نگرش دینی ارتباطـات منحصـر در ارتباط بین انسان و انسان نیست. بلکه انواع دیگری از ارتباط همچون ارتباط با خـدا و ارتباط با خود نیز مطرح است. در چنین نگره‌ای، انسان عبد و بنده خدا است و بایـد تمـام افعال، حرکات و حتی سکوتش در راستای اوامر الهی باشد. پس تعـاملات غیـر کلامـی او حتی نگاه کردن و دیدن که رایج‌ترین و عادی‌ترین نوع ارتباط انسـانی اسـت، بایـد طبـق ضابطه و معیار الهی باشد. اهمیت این موضوع به حدی است که در سوره نور قبل از امر به پوشش و حجاب از مردان خواسته شده چشم خود و نگاهشان را کنترل کنند.

نگاه از روی لذت جنسی کرامت انسانی را خدشه‌دار کرده و به نوعی تعرض و ورود به حریم خصوصی مخاطب است. چنین نگاهی به اتفاق فقها ممنـوع و حـرام مـی باشـد. در سایر انواع نگاه مطابق با احتیاط، دیده گان را باید از نگاه به چهره نامحرم برگرفت و جـز در ضرورت و یا در زمان خواستگاری (البته از نظر برخی فقها) نگاه ارادی جایز نیست.

به‌رغم تفاوت آراء و نظرات فقها در مسئله نگاه مرد به زن نامحرم با توجه بـه اهمیـت چشم به عنوان دریچه‌ای برای ورود به ذهن و قلب آدمی همگی در حفظ چشم از نگاه بـه نامحرم بدون دلیل و علت هم داستان هستند.

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-04]

کتابشناسی

۱. قرآن کریم.
۲. ابن درید، ابوبکر محمد بن حسن، جمهره اللغه، بی‌چا، بیروت، دارالعلم للملایین، چاپ اول، ۱۹۸۷م.
۳. اعرافی، علی‌رضا، درس خارج فقه تربیت، کتابخانه مدرسه فقاهت، ۱۴۰۰ ش.
۴. انصاری، مرتضی، کتاب النکاح، چاپ اول، قم، الامانه العامه، ۱۴۱۵ق.
۵. ایروانی، باقر، دروس تمهیدیه فی تفسیر آیات الاحکام، چاپ سوم، قم، دارالفقه للطباعه و النشر، ۱۴۲۸ ق.
۶. پیز، آلن، زبان بدن: راهنمای تعبیر حرکات بدن، ترجمه لرپری زنگنه، سعیده، چاپ دوازدهم، تهران، نشر جانان، ۱۳۷۸ش.
۷. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم و دررالکلم، محقق: رجائی، مهدی،چاپ دوم، قم، دارالکتاب الاسلامی، ۱۴۱۰ ق.
۸. جمالی، نیلوفر، افضل طوسی، عفت السادات، زبان بدن و نقش آن در آگهی‌های تبلیغاتی (مطالعه موردی: آگهی‌های تبلیغاتی چهره‌های مشهور ایرانی)، فصلنامه جلوه هنر، دوره ۱۱، شماره ۴، بهمن ۱۳۹۸ ش.
۹. جوادی آملی، عبدالله، درس خارج فقه نکاح، کتابخانه مدرسه فقاهت.
۱۰. جوهری، ابونصر، الصحاح تاج اللغة و صحاح العربیة، محقق: عطار، احمد عبدالغفور، چاپ چهارم بیروت، دارالعلم للملایین، ۱۴۰۷ق.
۱۱. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، بیروت، داراحیاء التراث العربی، بی‌تا.
۱۲. حلی، جعفر بن حسن، شرایع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام، چاپ دوم، قم: مدرسه اسماعیلیان، ۱۴۰۸ ق.
۱۳. حلی، فخرالمحققین محمد بن حسن، ایضاح الفوائد فی شرح مشکلات القواعد، چاپ اول، قم، موسسه اسماعیلیان، ۱۳۸۷ ق.
۱۴. خوئی، ابوالقاسم، کتاب النکاح، دارالعلم، بی‌تا.
۱۵. همو، موسوعه الامام الخوئی، موسسه الخوئی الاسلامیه، بی‌تا.
۱۶. دادگران، محمد، مبانی ارتباط جمعی، چاپ بیست و پنجم، تهران، فیروزه، ۱۳۷۴.
۱۷. رازی، فخرالدین، تفسیر رازی، چاپ سوم، بی‌جا، بی‌نا، بی‌تا.
۱۸. راغب الأصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، محقق: صفوان عدنان الداودی، چاپ اول، بیروت، دارالقلم، ۱۴۱۲ ش.
۱۹. ربانی بیرجندی، محمد حسن، درس خارج فقه، کتابخانه مدرسه فقاهت، بی‌تا.
۲۰. ری شهری، محمد، میزان الحکمه، چاپ اول، قم، دارالحدیث، ۱۳۷۵ ش.
۲۱. سیفی مازندرانی، علی اکبر، احکام الستر و النظر (دلیل تحریر الوسیله الامام الخمینی قدس سره)، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۴۱۷ق.
۲۲. شبیری زنجانی، موسی، درس خارج فقه، کتابخانه مدرسه فقاهت، ۱۳۷۷ش.
۲۳. شهیدثانی، مسالک الأفهام إلی تنقیح شرائع الإسلام، موسسه المعارف الاسلامیه، بی‌تا.
۲۴. شهیدی، محمدتقی، درس خارج فقه، کتابخانه مدرسه فقاهت، بی‌تا.
۲۵. صدوق، محمد بن علی، ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، قم، دارالشریف الرضی للنشر، چاپ دوم، ۱۴۰۶ق.
۲۶. طباطبایی یزدی، محمد کاظم، عروه الوثقی، بی جا، بی نا، بی چا، ۱۴۱۹ق.
۲۷. طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن، المبسوط فی فقه الامامیه، محقق: محمدباقر بهبودی، چاپ سوم تهران، المکتبة المرتضویة لإحیاء الآثار الجعفریة، ۱۳۸۷ ق.

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-04]

۲۸. غفوری، خالد، غض البصر، رساله التقریب، شماره ۶۱، ۱۴۲۸ ق.
۲۹. فرهنگی، علی‌اکبر، مبانی ارتباطات انسانی، تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، ۱۳۷۴ ش.
۳۰. فیاض، ابراهیم، تعامل‌دین، فرهنگ و ارتباطات، نگاهی مردم شناختی، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۹ش.
۳۱. فیروزآبادی، محمد بن یعقوب، القاموس المحیط، بی‌چا، بیروت، بی‌نا، بی‌تا.
۳۲. قرطبی، شمس‌الدین، تفسیر القرطبی، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۵ ق.
۳۳. کرکی، علی بن حسین، جامع المقاصد فی شرح القواعد، چاپ دوم، قم، موسسه آل‌البیت علیهم‌السلام، ۱۴۱۴ ق.
۳۴. مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، بیروت، موسسه الوفا، ۱۴۰۳ ق.
۳۵. مطهری، مرتضی، مساله حجاب، چاپ ۱۳۵، تهران، صدرا، ۱۴۰۲ ش.
۳۶. مظاهری، حسین، درس خارج فقه، کتابخانه مدرسه فقاهت، بی‌تا.
۳۷. معتمدنژاد، کاظم، وسایل ارتباط جمعی، تهران، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۸۵ ش
۳۸. مکارم شیرازی، ناصر، درس خارج فقه، کتابخانه مدرسه فقاهت، ۱۳۹۹ ش.
۳۹. منسوب به جعفر بن محمد صادق ﷺ، مصباح الشریعه، بیروت، موسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۰۰ ق.
۴۰. مولانا، حمید، ارتباطات انسان، چاپ اول، تهران، دانشگاه امام صادق ﷺ، ۱۴۰۱ ق.
۴۱. نجفی جواهری، محمدحسن، جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام، محقق: محمود، قوچانی، بیروت دار احیاء التراث العربی، چاپ هفتم، بی‌تا.

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-04]

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-04]